

Department of
Regional Studies
and Tourism

Journal of Regional Science and
Sustainable Development Economics

Post-Industrial Economy of the Old Industrial Regions: What Can the European Experience Teach Us?

Olena Snigova

Ph.D., Senior Researcher,

Department of Economic Growth and
Structural Changes in the Economy
State Institution "Institute of Economics and
Forecasting of NAS of Ukraine"

ARTICLE INFO

Article history:

Received 19 May 2018

Received in revised form 25 May 2018

Accepted 25 May 2018

Available online

Language: Ukrainian

Abstract. The necessity to distinguish the old industrial regions as an object of the state regional policy is proved. The characteristics of the old industrial regions of the European economic area are determined and features of the regions of this type in Ukraine are defined. The typical way of acquiring the status of the old industrial region is demonstrated. The domestic experience of the state regional policy concerning the old industrial regions of Ukraine has been analyzed. The

December 2018 Volume 1 Number 1 ISSN:

Journal of Regional Science and Sustainable Development Economics

© Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman Press

European structural recovery experience of Ukrainian old industrial regions is estimated. The article states that on the way to restructuring of Ukrainian old industrial regions it is advisable to use the experience of Germany – on the basis of implementing the "model of post-industrial synthesis". The recommendations on the formation of "models of post-industrial synthesis" in the old industrial regions of Ukraine are made.

Keywords: old industrial regions, post-industrial economy, models of post-industrial synthesis.

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНА ЕКОНОМІКА СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ: ЧОМУ НАС ВЧИТЬ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД?

Анотація. Доведено необхідність виокремлення старопромислових регіонів в якості об'єкту державної регіональної політики. Встановлено характеристики старопромислових регіонів європейського простору та визначено особливості регіонів цього типу в Україні. Визначено типовий шлях набуття регіоном статусу старопромислового. Проаналізовано вітчизняний досвід державної регіональної політики щодо старопромислових регіонів. Оцінено європейський досвід структурного оновлення економіки старопромислових регіонів України. З'ясовано, що при здійсненні структурної перебудови старопромислових регіонів в Україні доцільно використовувати досвід Німеччини – на засадах впровадження «моделі постіндустріального синтезу». Надано рекомендації щодо становлення в старопромислових регіонах України «моделі постіндустріального синтезу».

Ключові слова: старопромислові регіони; постіндустріальна економіка; «модель постіндустріального синтезу».

Враховуючи тривалий термін існування старопромислових регіонів у світовій економічній практиці при одночасній невирішеності певних економічних і соціальних проблем їх розвитку, вплив яких останнім часом посилюється на прийняття рішень в глобальному економічному просторі, доцільним є висвітлення основних положень європейських практик оновлення економіки регіонів цього типу, структурованих згідно із моделями модернізації, та можливих негативних наслідків їх впровадження для України.

Трансформація економіки старопромислових регіонів у світі відбувалась в умовах становлення постіндустріальної економіки та наростання глобалізаційних тенденцій. Саме зміна технологічних укладів економіки та розширення можливостей перенесення промислових виробництв в будь-які регіони світу з дешевою робочою силою обмовили зниження, а в деяких випадках навіть втрату конкурентних переваг цих регіонів. Тож, досліджуючи старопромислові

регіони, вчені досить активно розглядають чинники, які обумовили перехід у минулому розвинених територій до стану проблемних і депресивних та перетворення цих регіонів на регіони «старої економік». Такий підхід є характерним для закордонних дослідників. Саме вони, стикнувшись з проблемами втрати конкурентоспроможності у минулому розвинених промислових регіонів, ретельно досліджували причини, наслідки економічного падіння (Boschma R., Neffke F., Van Oort, F. (2005)) та мотиви змін економічної активності в цих регіонах (Hudson R. (1989), Cumbers A. (1994)), акцентуючи більшою мірою увагу на ускладненні конкурентного середовища (Kerexeta G. E., Ibarzabal N. F. (2003) та втрачання гнучкості регіональних економічних систем, недостатності в старопромислових регіонах рівня навчання та інновації задля оновлення економічної структури (Todtling F., Trippl M. (2004)).

Спроби реструктуризації економіки старопромислових регіонів в Україні здійснювались паралельно з трансформацією вітчизняної економіки до ринкових змін, тому вітчизняні науковці більшою мірою досліджували практичні аспекти проблеми. З цієї точки зору найбільшого поширення набули дослідження проблем старопромислових регіонів за наступними напрямками:

- стимулювання структурних змін в економіці старопромислових регіонів (Ляшенко В. (2012));

- подолання проблем депресивності, з акцентом на проблемах монофункціональних районів старопромислових регіонів (Амоша О. (2012), Снігова О. (2006)а);

- підвищення рівня конкурентоспроможності «базових» секторів економіки старопромислового регіону та конкурентоспроможності промислового регіону на індустріальних засадах (Амоша О. (2009), Новікова О., Амоша О., Антонюк В. та ін.(2012)).

Зважаючи на важливий практичний аспект проблеми, вітчизняні науковці значна увага приділялась дослідженню проблем соціальних наслідків структурних реформ та забезпечення соціальної безпеки промислових територій, які опинилися в структурній кризі (Снігова О. (2006)б, Снігова О.(2005)).

Лише останнім часом, при опрацюванні теоретичних засад нової парадигми економічного розвитку, в Україні певним чином активізувались дослідження проблем становлення постіндустріального суспільства. Проте регіональний аспект цих досліджень не набув поширення і обмежується оцінкою рівня постіндустріального розвитку регіонів (Ляшенко В. (2015) та проблемами вибору пропульсивних секторів при формуванні стратегії постіндустріального розвитку регіонального економічного простору (Бавико О. (2012)).

Досить вагомими є напрацювання вітчизняних науковців щодо вивчення європейського досвіду структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів та формування рекомендацій з його адаптації до умов України (Лях А. (2007), Мамонова В. (2008), Мрінська О. (2002), Снігова О. (2009)). Але це здійснювалось без визначення моделей структурної

модернізації економіки, які були впроваджені в європейському просторі. Звідси – чітко не були сформовані орієнтири реформування економічної структури старопромислових регіонів України; не враховувались негативні та позитивні аспекти, притаманні тій, чи іншій моделі, які згодом лише яскравіше проявились в європейській практиці та вимагали докладання чималих зусиль через призму впровадження моделі «нового регіоналізму». Тож, **об'єктом дослідження** є європейський досвід реструктуризації економіки старопромислових регіонів, а **предметом дослідження** є практика впровадження постіндустріальної моделі економіки в старопромислових регіонах.

Метою дослідження є вивчення європейського досвіду впровадження постіндустріальної економіки в старопромислових регіонах, структурованого за типовими моделями структурної модернізації та визначення моделі, за якою доцільно здійснювати реструктуризацію економіки старопромислових регіонів України.

Старопромислові регіони є, перш за все, об'єктами регіональної політики. Проте, незважаючи на цей факт, їх дослідження в межах державної регіональної політики є вкрай обмеженим. Україна належить до країн з індустріально-аграрною економікою. Проте існує значна міжрегіональна диференціація за переважанням в певних регіонах окремих напрямів економічної діяльності, які й визначають типи структури економіки регіонів.

Така структурна неоднорідність регіонального простору країни вимагає від регіональної політики диференційованого підходу до кожного з регіонів на основі чіткого визначення типів структури їх економік. Це є запорукою ефективності державної регіональної політики та гарантією конкурентоспроможності регіональної економіки.

Сучасна державна політика регіонального розвитку ґрунтується на положеннях офіційного документу - Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Цей документ визначає 5 типів структури економік.

Проте вважається, що лише у половини регіонів структуру можна було вважати сформованою - зокрема в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Полтавській областях, що належать до індустріального типу економіки. Переважання в економічній структурі певних регіонів індустріального типу секторів, що втратили конкурентоспроможність під впливом глобальних чинників, дозволяє виділити так звані *старопромислові регіони* в окрему групу. В Україні до цих регіонів належать 4 області: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Луганська. В економічній структурі цих регіонів переважають металургійна, хімічна та добувна промисловість, сектори паливно-енергетичного комплексу, важке машинобудування. В цих регіонах сукупна частка реалізованої промислової продукції секторів важкої промисловості від загального обсягу реалізованої промислової продукції коливається від 60% - у Запорізькій області до 70% - у Дніпропетровській.

Зважаючи на вагомий внесок старопромислових областей в економіку України, який навіть після втрати частини економічного потенціалу Донецької та Луганської областей, становить 25% ВВП, вони потребують окремої уваги в межах державної регіональної політики (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка внеску старопромислових регіонів України у ВВП

Регіон	2010			2012			2014		
	млн.грн.	%	Рей- тинг	млн.грн.	%	Рей- тинг	млн.грн.	%	Рей- тинг
Україна	1082569	100	-	1459096	100	-	1586915	100	-
Дніпропетровська	116136	10,7	3	147970	10,1	3	176540	11,1	2
Донецька	128986	11,9	2	170775	11,7	2	119983	7,6	3
Запорізька	42736	4,0	9	54828	3,8	10	65968	4,2	9
Луганська	45541,0	4,2	6	58767	4,0	8	31393	2,0	13
Сумарне значення по СІР	333399	30,8	-	432340	29,6	-	393884	24,9	-
Максимальне значення	м. Київ 196639	18,2	1	м. Київ 275685	18,9	1	м. Київ 357377	22,5	1
Мінімальне значення	м. Севастополь 7785	0,7	27	м. Севастополь 9891	0,7	27	Чернівецька 15049	0,9	25

У світовій практиці термін «старопромисловий регіон» набув поширеної вживаності з середини 70-х рр. ХХ ст., коли актуалізувалися проблеми підтримки та поновлення конкурентоспроможності промислових регіонів, в яких провідне місце серед інших «базових» секторів займала вугільна промисловість. В економічній теорії старопромислові регіони розглядались більшою мірою як форма поєднання регіонального та галузевого спаду, тому світова практика визначає типовий шлях набуття регіоном статусу старопромислового.

До переломного моменту, який позначив низхідну фазу в економічному розвитку, старопромислові регіони були розвиненими. Розвиток цих регіонів припав на використання в промисловому виробництві стандартизованих технологій, коли механізація та індустріальні технології використовувались в якості базису домінуючих форм економічної діяльності в регіонах. В той період саме промисловий сектор виступав джерелом інновацій та створював високооплачувальні робочі місця.

Але в результаті глобальних економічних змін ці регіони опинились в економічній кризі, яка з часом поглиблювалась на тлі входження суспільства в нову, постіндустріальну фазу розвитку та в результаті переходу економіки від індустріальної до постіндустріальної, від «старої» до «нової». У цей період в якості двигуна розвитку економіки опиняються сектор фінансових та ділових послуг, наука та освіта, а основним об'єктом діяльності стає створення та торгівля

інформацією. Саме в той час промислово розвинуті регіони опиняються в кризі і згодом перетворюються на регіони «старої економіки».

Під **старопромисловим регіоном** розуміють промислово розвинену в минулому територію, розвиток якої припав на період зростання попиту на продукцію, виготовлену за стандартизованими технологіями та яка опинилася в депресії під тиском сталих кон'юнктурних чинників ринку.

Їх основними характеристиками є:

- значна промислова база та домінування в структурі економіки одного чи декілька видів економічної діяльності;
- переважання великих підприємств, що виробляють вузький асортимент вузькоспеціалізованої продукції;
- низька мобільність робочої сили;
- високий рівень заробітної плати.

Труднощі у розвитку старопромислових регіонів у подальшому пов'язуються з низькою диверсифікацією економіки та спеціалізацією на секторах, які мають низький рівень адаптивності до змін зовнішніх чинників та схильні до структурних криз.

Подібна логіка розвитку властива й старопромисловим регіонам України. **Старопромисловий регіон в Україні** – це територія, на якій історично сконцентровано виробництва важкої промисловості, мають відносно низький рівень технологічного розвитку, втрачають конкурентні позиції на світових товарних ринках, проте залишаються базовими для цієї території.

Характерними особливостями старопромислових регіонів України є:

- *деформована структура економіки СПР*, подальше посилення деформації за рахунок зростання частки виробництв важкої промисловості;

орієнтація старопромислових регіонів на виробництво продукції з низькою доданою вартістю;

агломерація староіндустріальних секторів – важкої та гірничодобувної промисловості (*табл. 2*);

- *відсутність будь-яких суттєвих структурних змін економіки СПР, орієнтованість економіки цих регіонів на екстенсивний розвиток*. Навіть в період активізації процесу структурної перебудови у 2000-х рр.. структура економіки цих регіонів не зазнала істотних змін;

- *структура вартості основних засобів* за видами економічної діяльності СПР чітко відбиває відсутність будь-яких суттєвих відмінностей в структурі економічної діяльності цих регіонів, незорієнтованість регіонів на зростання доданої вартості і продовження експлуатації сировинно орієнтованої структури економіки (особливо відчутно у Луганській області);

- *низький рівень диверсифікації економіки, з переважанням монопрофільності (добувної промисловості) у малих містах; по областях в цілому переважають металургійна та добувна промисловість*;

- високий рівень зношеності основних фондів; низькі темпи технічного та технологічного оновлення;

Таблиця 2

Структура обсягу реалізованої промислової продукції по СПР, %

	Дніпропетровська		Донецька		Запорізька		Луганська	
	2012	2015	2012	2015	2012	2015	2012	2015
Промисловість	100	100	100	100	100	100	100	100
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	24,2	23,1	15,7	15,2	2,9	2,0	16,1	20,2
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	1,3	2,2	7,1	8,1	4,4	4,2	12,5	*
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2,7	5,9	3,9	0,9	1,7	1,5	9,2	8,8
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	33,2	35,5	33,7	41,1	30,3	36,7	23,1	29,2
Важке машинобудування	6,4	2,5	9,2	0,9	11,3	14,6	11,3	3,8
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	14,8	12,2	14,7	20,3	24,0	25,9	15,4	18,6

- невідповідність технічного та технологічного рівня підприємств старопромислових секторів світовому. Оновлення основних засобів старопромислових регіонів відбувається незадовільними темпами. Тенденції щодо постаріння основних засобів СПР цілком відповідали загальноукраїнським характеристикам до 2014 р., проте збройний конфлікт на Сході України призвів до погіршення показників у Донецькій та Луганській областях (див. *табл.3*). Найвищим ступінь зносу основних засобів старопромислових регіонів є в діяльності транспорту та зв'язку (близько 90%), в промисловості та освітній діяльності (майже 70%) та у сфері будівництва (60%) з незначними відмінностями по областях. Ступінь зносу основних засобів за видами промислової діяльності протягом часу має тенденцію до зростання по всіх регіонах України, але значно відрізняється саме поміж старопромислових регіонів, хоча й має тенденцію до згладжування відмінностей. Цей типовий виклик старопромислової економіки посилюється в Україні фізичної втрати частини промислового потенціалу Донбасу;

Таблиця 3

Знос основних засобів старопромислових регіонів України

	Знос основних засобів, млн.грн.			Ступінь зносу, %			
	2000	2005	2010	2000	2010	2014	2015
Україна	36473	56866	121927	45,0	74,9	83,5	-
Дніпропетровська	3874	5273	13426	50,8	78,7	-	-
Донецька	3672	6295	14464	44,2	64,5	-	-
Запорізька	2081	2614	4510	46,9	72,6	-	-
Луганська	1299	2428	5703	43,2	55,9	60*	64*
Максимальне значення серед регіонів України	3874	6295	14464	62,9	97,1	-	-
	Дніпропетровська	Донецька	Донецька	Чернігівська	Вінницька	-	-
Мінімальне значення серед регіонів України	404	534	976	35,6	37,7	-	-
	Закарпатська	Чернівецька	Чернівецька	Харківська	Чернігівська	-	-

«-» - немає інформації

* - за даними Стратегії соціально-економічного розвитку Луганської області до 2020 року

- використання застарілих технологій та низька сприятливість «старих» виробничих секторів до інновацій; незадовільні темпи впровадження інновацій на промислових підприємствах на фоні технологічної відсталості базових секторів економіки регіонів; переважання технологічних інновацій та їх відставання від світового рівня. Частка підприємств, що впроваджують інновації, не перевищує 15% загальної кількості промислових підприємств. Найбільш інноваційно активні напрями інноваційної діяльності підприємств старопромислових регіонів залишають: придбання машин, обладнання, програмного забезпечення; навчання та підготовка персоналу; придбання науково-дослідних розробок. В той же час найменш популярними – є напрям «Ринкове запровадження інновацій». Це свідчить про низький рівень наукоємності виробництва, слабкі зв'язки між науково-дослідними установами та бізнесом (табл. 4). Найбільший високий рівень інноваційної активності – у підприємств з виробництва коксу і продуктів нафтопереробки, хімічної промисловості. Найбільш низький – у вугільній промисловості;

- падіння інвестиційної привабливості старопромислових регіонів. В 2013 р. старопромислові регіони, які досі були беззаперечними лідерами за обсягами накопичення основного капіталу серед регіонів України, втратили власні позиції. Падіння попиту на основну промислову продукцію старопромислових регіонів України на основних світових ринках обумовило зниження інвестиційної активності по цих регіонах. А збройний конфлікт на Сході України у 2014 р. спричинив різке падіння обсягів інвестицій не лише у безпосередньо задіяних в АТО регіонах (Донецькій та Луганській областях), але й в інших, прилеглих до них, територіях (табл. 5).

Таблиця 4

Інноваційна активність підприємств за напрямками інноваційної діяльності, одиниць

	2012	2014	2015
Всього			
Україна	1758	1609	824
Дніпропетровська	78	109	63
Донецька	91	45	28
Запорізька	115	108	49
Луганська	64	16	9
1 місце. Придбання машин, обладнання, програмного забезпечення			
Україна	1096	993	467
Дніпропетровська	51	69	42
Донецька	51	25	18
Запорізька	81	67	21
Луганська	38	5	4
2 місце. Навчання та підготовка персоналу			
Україна	321	319	-
Дніпропетровська	19	17	-
Донецька	17	15	-
Запорізька	25	29	-
Луганська	6	3	-
3 місце. Придбання науково-дослідних розробок			
Україна	134	94	70
Дніпропетровська	21	22	14
Донецька	16	7	6
Запорізька	12	11	7
Луганська	7	1	1

Таблиця 5

Індекси капітальних інвестицій, % до відповідного попереднього періоду

	2011	2012	2013	2014	I кв. 2016 р.
Україна	118,8	108,5	88,9	75,9	
Дніпропетровська	122,1	94,0	93,8	80,2	110,0
Донецька	153,3	112,6	79,6	44,0	120,9
Запорізька	70,4	101,9	95,9	89,8	125,7
Луганська	114,3	124,3	142,6	39,2	140,5
Максимальне значення серед регіонів України	219,0 АР Крим	-	-	-	238,2 Херсонська
Мінімальне значення серед регіонів України	87,9 Одеська	-	-	-	85,3 Волинська 70,7 м. Київ

- надмірне накопичення капіталу у межах базових секторів старопромислових регіонів та недоінвестування переробної провистості в економіці старопромислових регіонів; недостатність обсягів інвестування в постіндустріальну структуру економіки. Незорієнтованість державної регіональної політики на формування в старопромислових

регіонах постіндустріальних чинників економічного зростання обумовила: перенакопичення капіталу у «базових» секторах регіонів – важкій промисловості; недоінвестування секторів переробного виробництва в економіці старопромислових регіонів; недостатність обсягів інвестування в постіндустріальну структуру економіки, спричинене в цілому низькою зацікавленістю інвесторів в неіндустріальні об'єкти. Тож, структура капітальних інвестицій в основні засоби за видами економічної діяльності свідчить про незмінність пріоритетів економічного розвитку у 2016 р. - залишається промисловість;

- *залежність стану економіки старопромислових регіонів від кон'юнктурних коливань на світових ринках - саме старопромислові регіони входять до лідируючої групи регіонів за коефіцієнтом покриття експортом імпорту; структура експорту СПР, в якому домінують сировина та продукція з низьким рівнем переробки: мінеральні продукти, недорогоцінні метали та вироби з них, машини та обладнання, продукти хімічної промисловості та пов'язаних з нею секторів.* До початку збройного конфлікту загалом чотири старопромислові області України, виробляючи близько 50% реалізованої продукції промисловості, здійснювали близько 55% сукупного експорту. Водночас, щодо товарних груп, представлених продукцією секторів, які визначають спеціалізацію цих регіонів, така частка значно вища та сягає близько 95% - для продукції металургійного комплексу, 70% - для виробництва мінеральних продуктів та більше 40% - для продукції машинобудування. Сконцентрованість експорту старопромислових регіонів на вкрай обмеженому наборі товарних груп завжди суттєво підвищувало ризики залежності економік цих регіонів не лише від поточних коливань кон'юнктури відповідних ринків, а й від структурних зрушень у світовій економіці, пов'язаних зі зменшенням частки продукції традиційних секторів у сукупній товарній пропозиції. Суттєві зміни в традиційній для старопромислових регіонів товарній структурі експорту відбулися через втрату виробничих потужностей у добувній, хімічній промисловості та машинобудуванні за період проведення АТО;

- *наявність реальних екологічних проблем та потенційних екологічних загроз.* Наявні екологічні проблеми, характерні для територій з екстенсивним типом розвитку, посилюються в умовах воєнного конфлікту екологічними загрозами з високим ступенем небезпеки, які можуть настати внаслідок припинення виробничої діяльності або аварійної ситуації на промислових підприємствах з підвищеним рівнем техногенної небезпеки;

- *недоліки використання наявного потенціалу.* Нераціональне та неефективне використання природно-ресурсної бази областей; їх сировинна спрямованість або незначна додана вартість товарів, що виробляється в цих регіонах; недостатнє використання потенціалу внутрішнього ринку як чинника економічного відродження базових секторів;

- *інтенсивність використання природного капіталу* в процесі економічної діяльності найбільш значною є у старопромислових регіонах України, оскільки саме «базові» сектори цих

регіонів є найбільш ресурсоемними, а виробничі та технологічні процеси, які мають найбільший негативний внесок у забруднення навколишнього середовища, зосереджено саме у «базових» видах економічної діяльності регіонів цієї групи;

- *формування конкурентних переваг старопромислових регіонів України, перш за все, на індустріальних засадах.* Альтернативою зростаючій неефективності політики вирівнювання стало посилення вагомості «м'яких» (або постіндустріальних) конкурентних переваг регіональних економік, орієнтованих на створення сприятливих умов для припливу та ефективного використання сучасних ресурсів, притаманних постіндустріальним економічним моделям. Такі економічні моделі характеризуються значною роллю чинників, які регулюють процеси взаємодії господарюючих суб'єктів, а також виробництво та споживання.

Серед **постіндустріальних конкурентних переваг** переважають:

- чутливість регіональної системи до інновацій;
- здібність до постійної адаптації регіональної економічної структури;
- притаманність регіональній спільноті ділового оптимізму;
- позитивний та чітко окреслений погляд на майбутнє регіону;
- спроможність формувати сприятливий діловий клімат;
- вміння поширювати успішний досвід;
- відкритість та прозорість влади і сприятливі інституційні умови.

Сформованість в регіонах таких конкурентних переваг створює можливості оптимального використання ресурсів території, що є підґрунтям забезпечення належної якості життя населення регіону та відкриває шлях до інклюзивності розвитку.

Серед регіонів України старопромислові регіони займають лідируючі позиції за переважанням в якості чинників конкурентних переваг так званих «жорстких» факторів, що відображають характеристики індустріальної моделі. Натомість «м'які» (або постіндустріальні) чинники конкурентоспроможності старопромислових регіонів є їх слабкою стороною, за якою ці регіони є аутсайдерами;

- *низька адаптивність економіки старопромислових регіонів.* Додатково знижує конкурентоспроможність економіки старопромислових регіонів низька адаптивність «базових» напрямів економічної діяльності до зовнішніх ризиків. За оцінками експертів, можливості адаптивності бізнесу менше в виробництвах, що працюють із сировиною. Вона є дуже низькою у добувній промисловості; виробництві електроенергії, газу, води; в сільському господарстві. А кращі оцінки адаптивності в секторах, що надають послуги: у торгівлі (4,13 балів), готельному та ресторанному господарстві (4,18 балів), у страховому (4,54 балів) і банківському (5,01 балів) секторах. Спроможність до адаптації регіональних економік знижується через низький рівень диверсифікації економічної структури областей з переважанням монопрофільності (добувної промисловості) у малих містах та агломерацією староіндустріальних секторів;

- *руйнування людського та трудового потенціалу*. Важкі та небезпечні умови праці, ускладнені незадовільними екологічними наслідками економічної діяльності, є типовою проблемою старопромислового регіону і мають негативний вплив на характеристики людського та трудового потенціалу старопромислових регіонів. Найбільш небезпечними є вугільна та металургійна промисловість, машинобудування та будівництво;

- *значною є група соціально-трудова проблем* серед найбільш впливових, зокрема з точки зору впровадження інноваційної моделі розвитку є дефіцит кваліфікованої робочої сили та недостатність висококваліфікованих кадрів, які б мали досвід та навички впровадження інновацій на підприємствах; низька мотивація працівників базових секторів регіонів до перекваліфікації та перенавчання згідно з потребами структурної перебудови економіки цих регіонів.

Вітчизняний досвід державної регіональної політики щодо старопромислових регіонів.

Тривалий час акцент в регіональній політиці щодо старопромислових регіонів робився на виживанні або трансформуванні «базових» секторів, збільшуючи залежність від зовнішніх преференцій і, відповідно, формуючи залежність регіонів від патерналізму центру. Відповідно державна регіональна політика лише посилювала значущість та гостроту вищеперерахованих проблем. В умовах євроінтеграції зростає тиск на старопромислові регіони щодо необхідності проведення структурних перетворень.

Проте існує досвід європейських країн щодо подолання спротиву структурним перетворенням саме у регіонах цього типу, можливість застосування якого для України з урахуванням вже отриманих у часі результатів та з урахуванням аналізу особливостей, ймовірно, буде мати досить високу результативність.

Світовий досвід та європейські моделі подолання структурних диспропорцій старопромислових регіонів.

Світовий досвід підтверджує оновлення економічної структури старопромислових регіонів за двома напрямками: переорієнтація на економіку послуг та на використання високих технологій в промисловій сфері.

Європейський досвід свідчить про дві можливі моделі подолання структурних диспропорцій, характерних для старопромислових регіонів. Перша – це «*модель економіки послуг*», яка зі всіх європейських країн притаманна лише Великобританії. Ключовим результатом реструктуризації у Великобританії стала зміна економічної структури старопромислових регіонів у напрямку зростання частки сфери послуг.

Для Великої Британії вугледобувна промисловість була однією з найстаріших базових галузей економіки, яка тривалий час, незважаючи на технологічні зміни в енергетичній сфері,

вважалася стратегічною, оскільки була основою забезпечення енергетичної незалежності й економічного процвітання країни. Основним фактором, що визначив необхідність інтенсивної реструктуризації вугільної галузі Великої Британії, стала поява новітніх технологій. Розвиток атомної енергетики в 60-х роках минулого століття змінив пріоритети енергетичної політики в Європі та привів до зниження частки виробленої на основі вугілля енергії з 50% у 60-х роках до 30% — у 70-х.

Важливу роль відіграли й збільшення на енергетичному ринку пропозиції нафти і газу, а також посилення конкуренції з боку виробників дешевого вугілля з Китаю, США й Австралії. Хоча початок реструктуризації вугільної галузі Великої Британії припадає на 60–70-ті роки, коли кількість вуглевидобувних підприємств скоротилася вдвічі, саме економічна криза початку 1980-х призвела до необхідності її радикальної реструктуризації, а в масовій свідомості стала наслідком загальноєвропейської політики в галузі енергетики. У цей період (1980–1985 рр.) почалося інтенсивне закриття шахт і вивільнення робітників, що супроводжувалося їх масовими страйками.

Результатом реструктуризації вуглевидобувної галузі стали ліквідація нерентабельних підприємств і скорочення кількості зайнятих у більш як на 90%. Найбільш яскраво негативні економічні і соціальні наслідки реструктуризації вугільної промисловості виявилися в моногалузевих регіонах Великої Британії — Мерсідсайді й Уельсі, де в структурі економіки територій були відсутні будь-які інші промислові виробництва. Висока моноспеціалізація промислового сектору зумовила весь комплекс проблем, які постали перед вуглевидобувними територіями під час реструктуризації. Це, насамперед, складна екологічна обстановка, незадовільний стан земель, слабка розвиненість інфраструктури, специфічна, вузькоспрямована кваліфікація вивільнених працівників, яка перешкождала пошуку роботи в інших секторах, вплив висококваліфікованих фахівців, високий рівень безробіття, загальне зниження рівня життя та зростання соціальної розгубленості населення.

У Йоркширі й Мідленді, які більшою мірою, ніж інші старопромислові території, залежать від обробної промисловості, наслідки реструктуризації сектору були менш важкими.

Проблеми, що виникли внаслідок реструктуризації вуглевидобувного сектору Великої Британії, вирішувалися в умовах державного обмеження впливу ринкових механізмів на економіку старопромислових районів шляхом реалізації програм створення нових робочих місць, перекваліфікації й активізації підприємницьких ініціатив серед звільнених шахтарів, стимулювання розвитку старопромислових територій на основі диверсифікації місцевої економіки із залученням іноземних інвесторів і великих місцевих підприємців.

У цей період саме Європейська Економічна Співдружність надавала активну фінансову допомогу старопромисловим регіонам Великої Британії. Близько 40% отриманих нею від ЄЕС коштів було використано на розвиток підприємництва, а 30% — на розвиток старопромислових

територій. Згодом саме розвиток територій став основним стимулом залучення іноземних інвестицій у розвиток інноваційних промислових технологій в економіці цих регіонів.

Більше половини робочих місць було отримано завдяки створенню нових підприємств у промисловому й банківському секторах, сфері послуг. Значна частка нових робочих місць припала на державне управління, охорону здоров'я й освіту. Конкуренентоспроможність старопромислових територій підвищувалася також із використанням державних грантів підприємствам на вдосконалення організації виробництва та технологій з акцентом на венчурному фінансуванні малих інноваційних фірм.

Ключовим результатом реструктуризації вуглевидобувної промисловості Великої Британії стала зміна економічної структури старопромислових регіонів в напрямку зниження частки виробничого сектору та збільшення частки сфери послуг. Ця модель економіки одержала назву «*модель економіки послуг*» і з європейських країн у класичному виді притаманна лише Великій Британії.

У структурі ж промислового виробництва вуглевидобувних регіонів суттєво знизилася частка сектору видобутку корисних копалин, легкої промисловості, збільшилися частки хімічного виробництва і машинобудування (у т.ч. виробництва транспортного обладнання). А основу сучасного розвитку промисловості країни визначають високі технології.

У структурі зайнятості старопромислових регіонів Великої Британії також відбулися зміни, характерні для постіндустріалізму. Після 1970-х рр. спостерігалось скорочення зайнятості в промисловому секторі, кваліфіковані фахівці стали переважати над некваліфікованими працівниками, зростає частка зайнятих у сфері ділових і соціальних послуг. Загалом відбулося розширення сфери застосування висококваліфікованої праці (за рахунок зростання наукоємності промислової продукції, наукових досліджень, ділових послуг), жіночої праці (за рахунок зростання сфери охорони здоров'я, освіти, індустрії туризму й відпочинку) і значно звузилася ніша низькокваліфікованої праці.

Дотепер уряд Великобританії веде діяльність із відродження старопромислових регіонів на основі ідентифікації локальних потреб з урахуванням необхідності обов'язкового підвищення технологічного укладу виробництва, у т.ч. і за рахунок запланованого розвитку вугільного сектору до 2020 р. шляхом розробки близько 40 нових кар'єрів і створення нових вугільних електростанцій на основі використання новітніх "чистих" технологій видобутку та спалювання вугілля.

Однак тенденції зміни сутності й характеристик людського капіталу, які притаманні постіндустріалізму і виявляються в зростанні потреби підвищити кваліфікації працівників, змінити умови і сферу застосування їхньої праці, не знайшли належного відображення в умовах життєдіяльності звільнених працівників старопромислових регіонів Великої Британії.

Не дали бажаного результату і держпрограми з перекваліфікації працівників, які звільнялися з вугільного сектора, здійснювані паралельно з її реструктуризацією. У силу специфіки кваліфікаційних характеристик лише незначна кількість звільнених шахтарів скористалася держпрограмами фінансування малого бізнесу. Поширення набула програма підтримки міграції колишніх шахтарів за межі регіонів. Однак нею скористалися лише найбільш мобільні працівники, які мали високі шанси на успіх у нових економічних умовах. А переважна частина шахтарів, що залишилися в старопромислових районах після реструктуризації вугільної промисловості і не мали якихось конкурентних переваг, скористалися програмою дострокового виходу на пенсію. Як наслідок, практично 40% звільнених працівників вугільної промисловості перейшли в розряд економічно неактивних, незалежно від віку й виробничого стажу у вугільному виробництві, і лише 20% знайшли роботу в секторах, не пов'язаних з базовими. І на цей час рівень безробіття у старопромислових регіонах Великої Британії перевищив середнє значення по країні, при цьому рівень чоловічого безробіття суттєво перевищив рівень жіночого. Різкий поворот до розвитку постіндустріальних видів діяльності та відмова від індустріального минулого викинули за борт значну кількість не надто освіченого та кваліфікаційного, проте численного економічно активного населення старопромислових регіонів. Спроба масштабної перекваліфікації не знайшла належної підтримки у працівників, що вивільнялися з промислового сектору, не привела до формування у них професійних навичок і знань, затребуваних у постіндустріальній економіці, і значні обсяги економічно активного населення зазнали змушеного зниження соціального статусу.

Така ситуація загалом є класичною для старопромислових регіонів, які, незалежно від їхньої національної приналежності, за визначенням належать до аутсайдерів у глобалізаційних процесах. Адже їхня структурна інертність, сформована більшою мірою на основі перенакопичення специфічного фізичного, людського й соціального капіталів, гальмує формування нових комбінацій ресурсів, здатних породити певні переваги цих регіонів у сучасних економічних умовах.

У той же час, структурна модернізація старопромислових регіонів Німеччини пішла по іншій, моделі – «*моделі постіндустріального синтезу*». Скорочення зайнятості в промисловому секторі не досягло такого значного рівня як у Великобританії. У реструктуризації економіки цих регіонів пріоритет віддавався зміцненню саме промислової діяльності на модернізованій технічній базі і формуванню середовища, що сприяє створенню і використанню нових технологій у виробничому процесі на засадах масштабного впровадження постіндустріальних характеристик розвитку суспільства. З середини 1980-х рр. у Німеччині здійснювалася підтримка інноваційної активності в старопромислових регіонах і особливу увагу було приділено переорієнтації промислової діяльності на нові, перспективні індустрії.

При вирішенні структурних проблем в основу механізму виходу з кризи була покладена потреба у вирішенні конкретної проблеми регіону. Саме вона послужила спусковим механізмом для інноваційного розвитку промисловості. Особливий розвиток отримали напрями вдосконалення екологічних технологій і мікроелектроніка.

Відмінною рисою реструктуризації старопромислових регіонів Німеччини був активний розвиток індустрії екологічних технологій. Основою її виникнення було посилення вимог до підприємств "базових" секторів промисловості щодо охорони довкілля. Саме тоді промислові підприємства були вимушені інвестувати в науково-дослідні розробки "чистих" промислових технологій. Зростаючий попит на екологічні технології обумовив пропозицію - на цій основі в старопромислових регіонах Німеччини з'явилися високотехнологічні сектори, спрямовані на розробку нових екологічних матеріалів і виробництво очисних споруд.

Результатом перетворень у старопромислових регіонах Німеччини стала нова, постіндустріальна основа їх розвитку, що дозволяє говорити про неоіндустріалізацію. Вона має такі основні характеристики:

- по-перше, перетворення вирішення конкретної проблеми (у випадку Німеччини - екологічні проблеми) на конкурентну перевагу регіону;
- по-друге, високий рівень попиту на розробку нових технологій; висока частка досліджень і наукових розробок в структурі економіки регіону;
- по-третє, зростання кваліфікованих фахівців, зайнятих в промисловій сфері цих регіонів.

Такий підхід не викликав потужного соціального спротиву реформам, характерного для старопромислових регіонів Великобританії, оскільки сприяв набагато повнішому застосуванню людського капіталу, що вивільняється в ході реструктуризації економіки старопромислових регіонів.

Таким чином, якщо в європейській практиці для забезпечення структурних перетворень у старопромислових регіонах активно впливали саме на людський капітал, стимулюючи його до відходу з базових секторів, то в Україні протягом тривалого періоду забезпечували збереження його включеності у виробничі процеси на традиційній основі. І саме це закріплювало модель подальшої експлуатації застарілої економічної структури старопромислових регіонів та в теперішній час гальмує постіндустріальні й неоіндустріальні зрушення. При стимулюванні переходу старопромислових регіонів до постіндустріальної економіки доцільним для впровадження в Україні є «модель постіндустріального синтезу», згідно з якою здійснювалась структурна перебудова економіки старопромислових регіонів в Німеччині.

Впровадження в старопромислових регіонах України «моделі постіндустріального синтезу» вимагає:

- запровадження в практику державного управління регіональним розвитком підходів "нового регіоналізму", а саме: перетворення проблем регіонального розвитку на можливості на базі мобілізації неефективно використовуваного регіонального потенціалу;

- офіційного закріплення на державному та регіональному рівнях намірів щодо диверсифікації економічної діяльності старопромислових регіонів: забезпечення орієнтованості процесу диверсифікації на збільшення частки середньовисокотехнологічних та високотехнологічних секторів промисловості;

- урахування необхідності зростання в економіці старопромислових регіонів частки послуг (ділових, туристсько-рекреаційних, соціальних);

- активізації організаційно-інституційних ресурсів на державному та регіональному рівнях; активізації потенціалу саморозвитку регіонів – можливості, здатності, вмотивованості регіону до акумулювання та ефективного використання комплексу природного, людського, фінансового, інш. ресурсів регіону;

- формування постіндустріальних чинників економічного зростання старопромислових регіонів з особливим акцентом на: формуванні спроможності до постійної адаптації регіональної економічної структури; поліпшення ділового клімату та ділової активності; наближення змін ділового клімату до очікувань бізнесу;

- запровадження «smart-спеціалізації» старопромислових регіонів України з урахуванням можливостей розвитку діяльності з високою доданою вартістю та фокусуванням на унікальних можливостях, компетенціях та регіональних ресурсах; встановленні інноваційного профілю регіонів України (регіональної smart-спеціалізації);

- стимулювання розвитку альтернативної енергетики з урахуванням світових тенденцій щодо зменшення частки ТЕС у структурі виробництва електроенергії; освоєння альтернативних видів енергії, заохочення їх подальшого розвитку з урахуванням потенціалу старопромислових регіонів;

- зниження екологічних навантажень на навколишнє середовище на підставі екологічної модернізації виробничих процесів та впровадження енергозберігаючих технологій на виробництві; впровадження «чистих» промислових технологій видобутку та спалювання вугілля; стимулювання комплексного використання сировини;

- поряд із необхідністю радикальних змін у структурі економіки старопромислових регіонів не менш важливою проблемою їх трансформації є зміна поведінкових стереотипів економічних суб'єктів.

Список літературних джерел

1. Boschma R., Neffke F., Van Oort, F. (2005). Externalities and the industry life cycle. A long term perspective on regional growth in Great Britain. – TC Utrecht, The Hague, Urban and Regional research centre Utrecht, Netherlands Institute for Spatial Research, 2005. –19 p.
2. Cumbers A (1994). New Forms of Work and Employment in an 'Old Industrial Region'? The Offshore Construction Industry in the North East of England, *Work, Employment and Society*, Vol.8, N 4, pp.531-552. – Електронний ресурс: [<http://wes.sagepub.com/content/8/4/531.Short>]
3. Hudson R. (1989). Labour-market changes and new forms of work in old industrial regions: maybe flexibility for some but not flexible accumulation, *Environment and Planning*, №7(1), 1989.. – P. 5 – 30.
4. Kerexeta G. E., Ibarzabal H. F. (2003). Reflection on revitalisation strategies in old industrial regions. The case of Bilbao: Special session on Annual Conference «Economic Development in European Cities» 7–10 November 2003, Maastricht, Netherlands.– European Association for Evolutionary Political Economy, Maastricht, The Netherlands, 2003. – P. 25.
5. Todtling F., Trippel M. (2004). One size fits all? Towards a differentiated policy approach with respect to regional innovation systems. Paper prepared for the conference «Regionalization of Innovation Policy – Options and Experiences», German Institute of Economic Research (DIW Berlin). – Institut für Wirtschaftsgeographie, Abt. Stadt- und Regionalentwicklung, WU Vienna University of Economics and Business, Vienna. – June 4-5, 2004. – 35 p.
6. Амоша О. (2009). Особливості ліквідації вугільних шахт у старопромислових регіонах / О.І. Амоша, А.В. Бардась. - *Економіка промисловості*. - №3. - 2009. — С. 34-37.
7. Амоша О.І. (2012). Пріоритети розвитку депресивних регіонів / О.І. Амоша, І.В. Петенко. – *Наукові праці НДФІ*. – 2012. – №3(60). – С.50-56.
8. Бавико О. Є. (2012). Формування стратегії постіндустріального розвитку регіонального економічного простору, *Ефективна економіка*. – 2012. – № 7, [Електронний ресурс] / О. Бавико. - Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1255>
9. Лях А.В. Реструктуризация старопромышленных регионов: зарубежный опыт и возможности его применения [Электронный ресурс] / А.В. Лях. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2007_4/1661.pdf

10. Ляшенко В. (2012). Регуляторна політика стимулювання розвитку малого підприємництва в умовах трансформації виробничої сфери старопромислових регіонів / В. І. Ляшенко // Управління економікою: теорія та практика. - 2012. - № 2012. - С. 3-25.
11. Ляшенко В. (2015). Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? : монографія / В.І. Ляшенко, Є.В. Котов; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. – Київ, 2015. – 196 с.
12. Мамонова В.В. (2008). Світовий досвід державного регулювання депресивних територій / В.В. Мамонова // Теорія та практика державного управління [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 1 (20). — Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2008.— С. 245-251.
13. Мрінська О. (2002). Особливості регіональної політики щодо старопромислових регіонів у Великобританії (Мерсісайд) та Україні (Луганська область) / О.В. Мрінська // Управління сучасним містом. - 2002. - №10-12 (8). - С. 40-49.
14. Снігова О.Ю. (2005). Реструктуризація вугільної промисловості в Україні: проблеми регулювання та соціальні наслідки // Вугільна промисловість України: проблеми і перспективи розвитку: Матеріали засідання круглого столу / За ред. Ю.В. Макогона. – Донецьк.: ДонФНІСД, 2005. –С.59-60.
15. Снігова О.Ю. (2006)а. Оцінка правового забезпечення процесу адаптації законодавства України до норм і вимог Європейського Союзу у сфері регіонального розвитку та подолання депресивного стану територій // Вісник Львівської комерційної академії. – Сер. Економічна. – 2006. – Вип.23. – С.128-137.
16. Снігова О. (2006)б. Соціальні аспекти реструктуризації вугільної галузі України: оцінка законодавчого та нормативно-правового забезпечення / О.Ю. Снігова // Вісник Донецького університету. Сер.Економіка і право. - 2006. - -№1. –С.338-341.
17. Снігова О. (2009). Світовий досвід цілеспрямованих змін структури економіки старопромислових регіонів та проблеми його використання в Україні / О.Ю. Снігова // Формування ринкової економіки: Зб.наук.праць. – Спец.вип. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи. – К.: КНЕУ, 2009. – 796 с. – С.614-620.
18. Сталый розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.